

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Селезньова О. М., Гордійчук О. Є.

ВСТУП

Складність сучасного буття українського суспільства, неоднозначність розвитку державно-політичних інституцій, непрогнозовані й ситуативні економічні процеси, постійна особиста, психологічна, інформаційна небезпека створюють негаразди та проблемні ситуації в усіх сферах життєдіяльності людей. Вкрай негативний вплив зазначене має на галузь освіти, і особливо на забезпечення організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти України. Таке навчання у свій час стало явним показником впровадження європейських цінностей, зміни ментальних упереджень, утвердженням реалізації принципів гуманізму та істинної демократії. Проте сьогодні Україна продовжує боротьбу за свою державність, яка вражає своїми масштабами, справжнім героїзмом та неймовірним драматизмом. Питання освіти, у тому числі інклюзивної, перебуває у невагомому стані, а її фінансування залишає бажати кращого. Разом з тим, кожний «тримає свій фронт», і «фронт» на освітянській ниві з гідністю та неймовірними зусиллями несуть вчителі, керівництво закладів загальної середньої освіти, медичні та інші фахівці, батьки. Наразі стоїть надважлива задача утримання на довоєнних позиціях здобутків освітньої галузі, надбань впровадження інклюзивної освіти, а також робота над перспективою подальшого розвитку освітніх відносин.

Тому саме в цей непростий для України період стають надзвичайно актуальними наукові дослідження освітніх проблем, можливості вирішення яких зумовлять покращення нинішнього стану сфери освіти. Однією з таких проблем є дослідження сучасного стану організації інклюзивної освіти в закладах загальної середньої освіти і, зокрема, в початковій школі, окреслення існуючих проблем як у нормативно-правовому полі, так і у практичних та процедурних обставинах.

Окремими аспектами зазначеної вище тематики займалися такі українські вчені, як В. В. Козир, А. А. Колупаєва, Н. І. Луцан, С. П. Миронова, Н. В. Пименова, О. М. Тараненко, Л. І. Чопик, З. М. Шевців та інші. Досліджувані ними аспекти проблеми організації інклюзивної освіти в Україні носять ґрунтовний характер, але з огляду

на масштабність теми інклюзивної освіти багато положень є не розкритими, та потребують подальшого вивчення.

Гіпотезою даного дослідження є те, що охарактеризувавши існуючі правові засади організації інклюзивної освіти в Україні, здійснивши аналіз теоретичних дефінітивних складових доктринального матеріалу у сфері інклюзивної освіти, розглянувши реалізацію інклюзивного навчання в умовах Нової української школи в його процедурних та практичних аспектах, можна з'ясувати сучасний стан інклюзивної освіти в Україні, виокремити наявні проблеми та обумовити можливий вектор їх вирішення.

1. Правові та теоретичні засади організації інклюзивної освіти в Україні

Міжнародне та внутрішньодержавне законодавство, яке регламентує інклюзивні відносини, у світі було започатковано не так вже давно і на сьогодні продовжує розвиватися. З огляду на це, законодавство України, що регулює відносини, пов'язані з інклюзією та її організацією в системі освіти, знаходиться також у стані свого формування. Проте, варто констатувати, що початок цього інституту законодавства вже покладено. Так, нормативно-правовими джерелами організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти є:

– низка ратифікованих Україною міжнародних нормативно-правових актів, які закріплюють принципи загальності та доступності освіти незалежно від будь-яких зовнішньо-фізичних та внутрішньо-психологічних чинників формування людини¹;

– Конституція України², нормами якої закріплено вільність та рівність прав усіх громадян (ст.21), заборону дискримінації (ст. 24), право кожного на освіту (ст. 53);

– Закон України «Про освіту»³. Зокрема, у ст. 1 закону наводяться поняття, які мають місце у цьому нормативно-правовому акті, та стосуються відносин інклюзії, дається тлумачення термінології. Тобто, законодавець чітко вказує, у якому значенні такі терміни вжиті в законі. Характеризуються наступні терміни: «особа з особливими освітніми потребами», «інклюзивне освітнє середовище», «інклюзивне навчання»,

¹ Див., наприклад, Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (з наступними змінами та доповненнями). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text; Конвенція про права осіб з інвалідністю від 12 грудня 2006 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

² Конституція України від 28 червня 1996 р. (з наступними змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

³ Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII (з наступними змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

«індивідуальна освітня траєкторія», «індивідуальна програма розвитку», «індивідуальний навчальний план», «корекційно-розвиткові послуги», «психолого-педагогічні послуги», «психолого-педагогічний супровід», «розумне пристосування».

Більше того, нормами ст. 19 закону регулюється організація освіти осіб з особливими потребами державою в особі її органів, визначаються основи фінансування, а також закріплюється вимога щодо встановлення статусу осіб з особливими потребами відповідно до міжнародних стандартів. У ст. 20 закону визначається організація інклюзивного навчання у закладах освіти різного рівня, надається можливість створення інклюзивно-ресурсних центрів. Важливим та доцільним у розглядуваній статті закону є закріплення принципу розумного пристосування об'єктів матеріально-технічної бази закладів освіти до потреб осіб з особливими потребами;

– Закон України «Про повну загальну середню освіту»⁴, нормами якого закріплюється принцип рівності умов для здобуття повної загальної середньої освіти (ст. 5) незалежно від ступеня освітніх потреб дитини (ст. 9) та заборони дискримінації (ст. 6), забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії учня (ст. 14), а також інші положення, що регулюють інклюзивне навчання в Україні;

– Закон України «Про охорону дитинства»⁵, норми якого визначають принципи охорони дитинства, права та механізм захисту дітей, у тому числі дітей з особливими потребами;

– низка стратегій, які визначають перспективи розвитку інклюзивної освіти в Україні: Національна стратегія інклюзивної освіти на 2021-2031 роки⁶, Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки⁷. До слова, з огляду на сучасні події, які відбуваються в Україні, Міністерством цифрової трансформації, Міністерством освіти і науки та громадськими організаціями спрямовується робота над дитиноцентричною концепцією відбудови зруйнованих типових шкіл, в основі

⁴ Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX (з наступними змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

⁵ Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III (з наступними змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

⁶ Національна стратегія інклюзивної освіти на 2021–2031 роки. URL : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/210719-strategiya-inklyuziya.pdf>

⁷ Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>

якої лежить ідея забезпечення вимог безбар'єрності та нової архітектури⁸;

– низка постанов Кабінету Міністрів України, які закріплюють практичні аспекти організації інклюзивного навчання: «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»⁹, «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами»¹⁰ та деякі інші.

Крім того, варто зазначити, що у зв'язку з військовими діями на території України нормативними джерелами організації безпечного середовища та створення безпечних умов перебування у навчальних закладах осіб з особливими освітніми потребами стають спеціалізовані нормативно-правові акти (наприклад, лист Державної служби надзвичайних ситуацій України «Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти»¹¹).

Із наведених вище нормативно-правових актів, нормами яких здійснюється регулювання відносин, пов'язаних з організацією інклюзивного навчання на теренах нашої держави, можемо констатувати, що українське суспільство знаходиться у правильному і послідовному прогресивному розвитку регламентації та подальшого удосконалення (доповнення) законодавчої бази, спрямованої на належне впровадження міжнародних стандартів забезпечення інклюзивної освіти в Україні.

У чому ж сутність інклюзивного навчання? Згідно п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Професор Н. І. Луцан, трактуючи термін «інклюзивне навчання», вказує, що це гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з

⁸ Укриття, сучасний дизайн та безбар'єрний простір: в Україні працюють над дитиноцентричною концепцією відбудови зруйнованих типових шкіл (2023). URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/ukritya-suchasnij-dizajn-ta-bezbaryernij-prostir-v-ukrayini-pracyuyut-nad-ditnocentrichnoyu-koncepciyeyu-vidbudovi-zrujnovanih-tipovih-shkil>

⁹ Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>

¹⁰ Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 607. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF#Text>

¹¹ Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти : лист Державної служби надзвичайних ситуацій України від 14 червня 2022 р. № 03-1870/162-2. URL : <https://document.vobu.ua/doc/13513>

особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання¹². З таким підходом цілком можна погодитися, оскільки інклюзивне навчання дійсно має перелічені ознаки, а саме:

а) гнучкість, яка забезпечує темп подачі начального матеріалу, необхідний для засвоєння учнями з особливими потребами, ступінь структурованості навчального матеріалу, формування відповідного індивідуального навчального плану чи індивідуальної навчальної програми, модифікація або адаптація програми тощо;

б) індивідуальний підхід при роботі з дитиною, яка має особливі освітні потреби. Причому, варто зауважити, що такі школярі є вкрай вразливою соціальною категорією, різняться своїм сприйняттям навіть при однакових діагнозах, тому потребують особливої протекції й людського, а не тільки професійного, розуміння;

в) навчання за місцем проживання – надзвичайно важлива ознака інклюзивного навчання, яка реалізує принцип доступу до якісної освіти. Складнощі пересування, відстань до необхідного закладу освіти можуть стати тими чинниками, які завадять дитині з особливими освітніми потребами навчатися. Державна ж політика у сфері інклюзивного навчання позиціонує себе, як забезпечення організації надання відповідних освітніх послуг саме за місцем проживання. На жаль, за сучасного воєнного стану, має місце факт позбавлення дітей з особливими освітніми процесами можливості відвідувати навчальний заклад за місцем свого проживання у зв'язку з окупацією певних територій нашої держави, руйнуванням бомбами та снарядами самих закладів, змушенням переселенням у міста й села, розташованих подалі від лінії фронту;

г) навчання в умовах закладів загальної середньої освіти – передбачає забезпечення матеріально-технічних, архітектурних, фінансових, педагогічних, психологічних, методичних, безпечних умов надання освітніх послуг учням з особливими освітніми потребами. На сьогодні варто говорити про те, що ще багато закладів загальної середньої освіти не в змозі виконати всі поставлені перед ними задачі, проте тенденція до максимально можливого забезпечення відповідними умовами у закладах безперечно спостерігається. Покращення цього становище стає одним з першочергових завдань як держави в особі її органів, так і самих закладів. Адже, як правильно підкреслює Я. І. Цебро¹³, підтримка дітей

¹² Луцан Н. І. Наукові підходи до організації навчання дітей з особливими освітніми проблемами. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 153.

¹³ Цебро Я. І. Сучасні підходи реалізації інклюзивної освіти. *Нова українська школа: від теорії до практики: збірник статей I Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Чернівці, 28 жовтня 2022 р.* Чернівці: Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, 2022. С. 768.

з особливими освітніми потребами базується на щоденній рутині та буденності, і саме тому так важливо створити комфортні умови для навчання. Інклюзивне навчання потребує величезну кількість ресурсів, але воно дійсно того вартує.

Характеризуючи поняття інклюзивного навчання, необхідно вказати, на його відмінність від інших споріднених понять. Так, поняття інклюзивного навчання входить, як вужча категорія, до більш широкого поняття «соціальної інклюзії», що на суб'єктивному рівні означає входження у групу, залучення до діяльності, колективу¹⁴. Можна говорити, що інклюзивне навчання базується на принципах та механізмах соціальної інклюзії.

Необхідно також розрізнати явища інклюзивного навчання та інтеграції. Інтеграція як освітнє явище передбачає залучення дітей з порушеннями психофізичного розвитку, передусім з інвалідністю до загальноосвітнього середовища за умов дотримання всіх вимог, за яких функціонує це освітнє середовище¹⁵. Іншими словами, спостерігається діаметрально-протилежний підхід: при інтеграції діти з особливими освітніми потребами мають пристосуватися до умов функціонування закладів загальної середньої освіти, а при інклюзивному навчанні – навчальний заклад «пристосовується» (забезпечує відповідні умови) до потреб таких дітей. З наведеного положення чітко видно, наскільки зміст інклюзивного навчання прогресивніший; це, безумовно, крок уперед в сучасній організації освітнього процесу. Розвиток наукової думки¹⁶ значно поглиблює розуміння вагомості інклюзивного навчання, проте на практиці можна спостерігати вагомі проблеми його організації.

Так, процес належної організації інклюзивного навчання в Україні не є статичним. Багато чого було зроблено, з того, що декларувалося та планувалося. Ще більше не зроблено у зв'язку з недоотриманням фінансування, воєнними діями, пандемією коронавірусу та іншими чинниками.

Ще 2021 року за органами державної влади, органами місцевого самоврядування та закладами освіти було закріплено обов'язок забезпечення належних умов для здобуття освіти на рівні з іншими здобувачами освіти¹⁷. Серед іншого встановлювалися вимоги щодо

¹⁴ Шевченко С. Організація інклюзивного навчання для дітей з особливими потребами в добу незалежності України (2011-2017 роки). *Освітні обрії*. 2021. № 1 (52). С. 42.

¹⁵ Колупаєва А. А., Тараненко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навч.-метод. посіб. Харків: Ранок, 2019. С. 8.

¹⁶ Коваленко С. Ретроспективний аналіз дисертацій за темою «Інклюзивна освіта». *Науково-педагогічні студії*. 2021. Вип. 5. С. 173–184.

¹⁷ Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>

належного фінансового, матеріально-технічного й іншого забезпечення закладів освіти, підвезення до них школярів, забезпечення доступу до Інтернету тощо. Наразі важко говорити про належне виконання цих вимог. Сучасний стан, у якому перебуває Україна, унеможливило подальшу роботу у цій сфері, що все ж таки продовжується завдяки титанічним зусиллям наших вчителів, батьків, спеціальних фахівців, уповноважених державних керманічів.

Таким чином, інклюзивне навчання в Україні має достатню ґрунтовну нормативно-правову базу регламентації відповідних відносин, яка опирається на визнані міжнародні стандарти; доволі чітко визначено організацію інклюзивного навчання. Проте багато практичних аспектів та деталізація реалізації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти ще потребують свого подальшого удосконалення.

2. Особливості інклюзивної освіти в межах Концепції Нової української школи

На сьогодні в Україні триває реформування загальної середньої освіти, реалізується всеукраїнський проєкт Нової української школи, який передбачає кардинальні зміни у загальноприйнятих підходах до вітчизняного освітнього процесу. Започаткування цієї реформи відбувалося за досить сприятливих (політичних та економічних) умов, було передбачено фінансування для забезпечення належного виконання нормативно визначених вимог. Проте пандемія коронавірусу, що поширювалася в період 2020–2022 років (відповідно другий, третій та четвертий класи плюс пілотний клас), внесла свої корективи. Було апробовано дистанційні методи роботи, переглянуто можливості віртуальних та цифрових завдань тощо. Нова українська школа з гідністю витримала виклик, але надалі стало ще складніше. Військові дії на території України позбавили освіту належного фінансування, оскільки фонди були перенаправлені на потреби військових, окремі заклади були знищені, вчителі залишалися без роботи або набували статусу переселенців, внутрішньо переміщених осіб, школярі виїжджали за кордон. Разом з тим, державна політика непохитна – Новій українській школі бути і, не дивлячись на жодні перешкоди, реформа має відбутися.

З таким рішенням не можна не погодитися, оскільки саме завдяки Новій українській школі, серед інших позитивних моментів, відбулася трансформація ментальності нашого суспільства щодо впровадження та організації інклюзивного навчання. Формуючи життєві компетенції, застосовуючи педагогіку партнерства та особистісно орієнтований підхід до кожної дитини, незалежно від ступеня його здоров'я чи інших

особливостей, Нова українська школа створює можливість для кожного школяра отримати якісну освіту. Причому завдяки новітнім методикам, педагогічним технологіям, методу проєктів, правильно розробленій ігровій діяльності тощо навчання дітей відбувається з легкістю та радістю. Згадаємо тут відомого педагога Василя Сухомлинського і його «школу радості»¹⁸. Чи не так собі уявляв справжню школу на українській землі наш визначний співвітчизник? Вбачається дуже показовим те, фундамент Нової української школи розроблявся не поспіхом, а з урахуванням глибинних досягнень вітчизняної педагогічної думки. У літературі¹⁹ можна зустріти й інші академічні витoki формування принципів Нової української школи, що ще раз доводить те, що дану реформу потрібно довести до кінця за будь-яких умов.

Надважливим досягненням Нової української школи є забезпечення інклюзивного навчання, яке може мати місце в усіх закладах освіти, незалежно від форми власності, типу та підпорядкування. У перспективі – кожний навчальний заклад має бути інклюзивним. На березень же 2023 року в Україні зафіксовано 7012 закладів загальної середньої освіти, де організовано інклюзивне навчання, 25567 – інклюзивних класів, у яких навчається 34643 учня з особливими освітніми потребами²⁰.

Утворюється інклюзивний клас в закладі освіти на підставі заяви батьків (одного з батьків), осіб, які їх замінюють, або інших законних представників, та висновку інклюзивно-ресурсного центру. Утворення такого класу є обов'язковим і відмова заборонена законодавством.

Варто зауважити, що висновок лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я не вважається підставою для організації інклюзивного навчання, необхідно винятково висновок інклюзивно-ресурсного центру, які знаходяться по всій території України (крім тимчасово окупованих територій). Їхня кількість на березень 2023 року становить 676 організацій²¹.

Законодавством визначено кількість дітей в інклюзивному класі – не більше: однієї дитини 4–5 рівня підтримки, або двох дітей 3 рівня підтримки, або трьох дітей 2 рівня підтримки. Проте в умовах війни заклад освіти не може відмовитися від інших учнів з особливими освітніми потребами, якщо вони подали заяву до навчання у закладі, а місць немає. Таких дітей все одно обов'язково мають прийняти.

¹⁸ Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5 т. Т. 1. Київ, 1976. 654 с.

¹⁹ Гриневич Л. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світлі української педагогічної думки. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 4. С. 98–111.

²⁰ Основні освітні статистичні дані (2022–2023 н.р.). Інститут освітньої аналітики. URL : <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/osnovni-czyfry-osvity/>

²¹ Основні освітні статистичні дані (2022–2023 н.р.). Інститут освітньої аналітики. URL : <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/osnovni-czyfry-osvity/>

В інклюзивних класах освітній процес провадиться згідно Державних стандартів початкової та базової середньої освіти. Разом з тим, беручи до уваги психічно-інтелектуальний або фізичний стан дитини з особливими потребами, може розроблятися індивідуальний навчальний план та індивідуальна навчальна програма.

Індивідуальний навчальний план – це документ, що визначає послідовність, форму і темп засвоєння учнем компонентів освітньої програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії та розробляється закладом освіти у взаємодії із учнем за наявності необхідних для цього ресурсів. У цьому плані вказується перелік навчальних предметів, кількість годин на вивчення кожного предмета за роками і тижневу кількість годин; враховуються додаткові години на індивідуальні та групові заняття, курси за вибором, факультативи тощо.

Індивідуальна навчальна програма дитини з особливими освітніми потребами – це документ, що розробляється на основі типових освітніх програм закладів загальної середньої освіти, з відповідною їх адаптацією та використанням додаткових ресурсів²². Програма складається на рік, з можливістю перегляду (двічі або більше разів).

Одним із здобутків Нової української школи стала зміна вектору з перенасичення інформацією (хоч якою б важливою вона не здавалася) до широкої соціалізації, оволодіння необхідними для життя компетенціями. Ще до реформи Нової української школи професор О. І. Вишневський наголошував на стратегічних завданнях едукації – перенесення акценту на саморозвиток дитини, що досягається лише в процесі її власної діяльності²³. Сьогодні Нова українська школа може забезпечити такий саморозвиток усім дітям, у тому числі з особливими освітніми потребами. Учні набувають знань та у результаті можуть вступати у суспільні відносини різних сфер: побуту, родини, працевлаштування тощо.

Послідовним наслідком вищезгаданих положень стає оцінювання в умовах Нової української школи. Згідно Листа Міністерства освіти України «Організація інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»²⁴ система оцінювання навчальних досягнень учнів повинна бути стимулююча. Визначення рівня сформованості знань, умінь і навичок учнів з особливими потребами здійснюється з метою забезпечення позитивної мотивації навчання, інформування учнів про їх

²² Пименова Н. В. Інклюзивна освіта – одна із фундаментальних засад розвитку освіти в Україні. *Педагогічні обрії*. 2020. № 3–4 (111–112). С. 87.

²³ Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2006. С. 59.

²⁴ Організація інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах: лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 18 травня 2012 р. № 1/9-384. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-384736-12#Text>

індивідуальні досягнення, визначення ефективності педагогічної діяльності вчителів.

Зазначимо також, що предметом оцінювання в інклюзивному навчанні постають не лише освітні результати та досягнення, а й міра усвідомленості учнем з особливими освітніми потребами особливостей власного прогресу в навчанні. При цьому поряд із індивідуальною оцінкою використовується загальна оцінка, а також самооцінка учнів. Учителеві необхідно використовувати такі форми і прийоми, які відповідають можливостям дитини з особливими освітніми потребами, а також сприяють збереженню її фізичного та психічного здоров'я, забезпечують емоційну рівновагу. Власне так реалізовуватимуться диференційований та індивідуальний підходи в педагогічному оцінюванні результатів навчання дітей з особливими освітніми потребами²⁵.

Відповідно до вказаного Листа при оцінюванні рекомендується використовувати метод портфоліо – це накопичувальна система оцінювання, що передбачає формування умінь учнів ставити цілі, планувати і організовувати власну навчальну діяльність; накопичення різних видів робіт, які засвідчують рух в індивідуальному розвитку; активну участь в інтеграції кількісних і якісних оцінок; підвищення ролі самооцінки.

Таке оцінювання передбачає визначення критеріїв для включення учнівських напрацювань до портфоліо, форми подання матеріалу, спланованість оцінного процесу, елементи самооцінки з боку учня тощо.

Таким чином, фактично реформування освіти через Концепцію Нової української школи позитивно вплинуло на вектор розвитку забезпечення організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти.

3. Забезпечення інклюзивного освітнього середовища в контексті філософії універсального дизайну та педагогіки партнерства

Простір для соціалізації дітей формує інклюзивне освітнє середовище. Його головна теза проявляється в тому, що не дитина з особливими потребами фізично прилаштовується під середовище, а створюються відповідні умови, у яких дитина зможе навчатися.

Концепція Нової української школи розроблялася згідно філософії «універсального дизайну». Цей термін зустрічається в нормативних актах Ради Європи, Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй. У вітчизняному законодавстві його дефініція закріплюється у п. 28 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» – це дизайн предметів,

²⁵ Садова І. І., Колток Л. Б. Технології педагогічного оцінювання результатів навчання в інклюзивному підході. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 32. Т. 1. С. 21.

навколишнього середовища, освітніх програм і послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну²⁶.

У результаті вищезазваної філософії передбачається і створення Нового освітнього простору в контексті безбар'єрності. Міністерством освіти і науки України та Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України пропонується інформаційна підтримка суб'єктів, залучених до реалізації Нового освітнього простору, у формі пропозицій щодо забезпечення архітектурної доступності та умов для інклюзивного навчання, організації ресурсної кімнати й інклюзивно-ресурсного центру.

Варто відмітити, що принцип безбар'єрності в Новій українській школі полягає не тільки у боротьбі з відсутністю пандусів, поручнів, необладнаними туалетами, необхідністю залучення нового методичного забезпечення (наприклад, книг із шрифтом Брайля, інтерактивних плакатів), але й формуванні нової суспільної ментальності, позбавленої упередженості, забобон, стереотипів.

Інклюзивне освітнє середовище повинно мати три компоненти: комунікативно-організаційний (особистісна і професійна готовність педагогів до роботи в інклюзивному класі, сприятливий психологічний клімат у колективі, управління командною діяльністю фахівців); змістовно-методичний (адаптований індивідуальний маршрут розвитку дитини, варіативність і гнучкість освітніх методик, форм і засобів); предметно-просторовий (організована в просторі сукупність матеріальних речей і обладнання, які оточують суб'єктів освітнього процесу), який, у свою чергу, поділяється на: а) освітній простір, організований з дотриманням принципів універсального дизайну; б) ресурсна кімната; в) медіатека²⁷.

У разі недостатньої реалізації філософії універсального дизайну або його відсутності в окремих закладах загальної середньої освіти застосовуються адаптація або модифікація освітнього середовища або програми.

При адаптації освітніх програм проходить зміна характеру подачі навчального матеріалу, сам же зміст навчання не змінюється. У літературі²⁸ можна зустріти диференціацію адаптації на типи: психолого-педагогічну, середовища, навчального матеріалу, оцінювання.

²⁶ Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII (з наступними змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

²⁷ Чопик Л. І. Організація інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах Нової української школи: навч.-метод. посіб. Вінниця: Вінницька академія неперервної освіти, 2019. С. 33.

²⁸ Козир В. В. Створення інклюзивного освітнього простору: адаптація і модифікація навчальних програм. *Житомирщина педагогічна*. 2020. № 4 (20). С. 4.

Зовсім інше за своїм призначенням явище модифікації освітніх програм. При ній подача навчального матеріалу відбувається шляхом зміни освітніх цілей, змісту й оцінювання. Модифікація освітніх програм може мати вигляд спрощення, виключення або ущільнення.

Модифікація освітніх програм може здійснюватися як для всіх навчальних дисциплін, так і для окремих.

Відповідно адаптація та модифікація освітніх програм, універсальний дизайн загалом, відносяться до невід'ємної частини інклюзивного освітнього середовища. Це основа для надання освітніх послуг для учнів з особливими освітніми потребами. Проте без злагодженої командної роботи відповідних фахівців отримати заявлений результат інклюзивного навчання вкрай важко, фактично неможливо. Тому при наданні інклюзивної освіти в Новій українській школі задіяна команда психолого-педагогічного супроводу, яка складається з постійних учасників та залучених фахівців.

До першої групи команди психолого-педагогічного супроводу входять директор чи заступник директора з навчально-виховної роботи, вчитель початкових класів (класний керівник), учитель-предметник, асистент учителя, учитель-реабілітолог (можливо, учитель-дефектолог), практичний психолог, соціальний психолог і обов'язково батьки дитини з особливими потребами (особи, що їх заміщують, або законні представники).

Другу групу команди психолого-педагогічного супроводу можуть складати медичний працівник закладу освіти, лікар, асистент дитини, спеціалісти системи соціального захисту населення, служба у справах дітей та інші спеціалісти.

Особливим обов'язком команди психолого-педагогічного супроводу є складання Індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами. Така програма має бути оформлена продовж двох тижнів з моменту початку освітнього процесу. Вона може переглядатися двічі на рік, але деколи – частіше.

Індивідуальна програма розвитку дитини з особливими освітніми потребами обов'язково узгоджується з батьками і затверджується директором закладу освіти.

Як зазначає колектив учених²⁹, індивідуальна програма розвитку є певним контрактом між навчальним закладом і батьками, де закріплено вимоги щодо організації навчання дитини, зокрема визначення характеру освітніх послуг та форм підтримки. Як правило, така програма містить такі розділи, як: загальна інформація про дитину; наявний рівень знань і вмінь; додаткові послуги педагогів та інших фахівців, які

²⁹ Прохоренко Л. І., Бабяк О. О., Засенко В. В., Ярмола Н. А. Учні початкових класів із особливими освітніми потребами: навчання та супровід: навч.-метод. посіб. Харків: Ранок, 2020. С. 7–8.

необхідні дитині для успішного засвоєння навчальної програми; адаптації та модифікації, що їх слід розробити для облаштування середовища, застосування належних методів викладання, навчальних матеріалів, обладнання, урахування сенсорних та інших потреб дитини.

Варто зауважити, що без підпису батьків (осіб, що їх замінюють, чи законних представників) індивідуальна програма розвитку буде вважатися недійсною, оскільки саме підпис свідчить про їх усвідомлення та підтримку зазначеного у програмі.

Необхідно вказати на ще одну передумову надання якісної освіти в умовах Нової української школи. Це закріплена в її концепції педагогіка партнерства, історично започаткована ще В. Сухомлинським у контексті співпраці вчителів та батьків. В Новій українській школі у взаємодії співпрацюють не лише вчителі й батьки, але й учні, що підкреслює усвідомлення того, що учні принципово перестають бути пасивними спостерігачами навчального процесу, а стають активними учасниками. Педагогіка партнерства (Вишневський О. І. називає її педагогікою співробітництва) визначає істино демократичний спосіб співпраці педагога і дитини, який не включає різниці в їх життєвому досвіді, знаннях, але передбачає безумовну рівність у праві на повагу, довір'я, доброзичливе ставлення і взаємну вимогливість³⁰.

Усе перелічене вкрай важливе для якісної організації інклюзивного навчання. Проте, як зазначає С. П. Миронова, в інклюзивній освіті коло взаємодії значно ширше, адже у команді психолого-педагогічного супроводу є ще й асистент вчителя, вузькі спеціалісти (корекційні педагоги, логопед, психолог, соціальний педагог), медичні працівники; до співпраці залучають фахівців інклюзивно-ресурсного центру, представників позашкільних та громадських організацій. Тобто саме партнерство – міждисциплінарне і виходить за межі лише одного закладу, що ускладнює спільну працю осіб. Основними труднощами є неоднаковий понятійно-категоріальний апарат у різних галузях, відмінні погляди на перебіг порушень розвитку та підходи щодо їх подолання, часові рамки роботи фахівців та ін.³¹

Вищенаведені положення дозволяють виокремити різноманітні впливи на організацію інклюзивного навчання, які здійснюються завдяки нововведенням Нової української школи (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

³⁰ Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2006. С. 75.

³¹ Миронова С. П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Астон, 2020. С. 59.

	Нововведення Нової української школи	Вплив на організацію інклюзивного навчання
1	Доступність	Діти з особливими освітніми потребами мають закріплену законодавством можливість безоплатного здобуття якісної освіти у закладах загальної середньої освіти. Створюється перспектива можливості кожного закладу освіти стати інклюзивним
2	Забезпечення соціалізації учнів	Першорядну роль в організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти має соціалізація учнів з особливими потребами, значення якої вплине на їх усе подальше життя
3	Компетентнісний підхід	Навчання компетенцій, необхідних для подальшого побутового, суспільного формування учнів з особливими освітніми потребами, їх працевлаштування та професійної самореалізації, становить одну з головних задач інклюзивного навчання
4	Особистісно-орієнтаційний підхід	Діти з особливими потребами потребують підтримки та сприйняття команди фахівців, але лише застосування особистісно-орієнтаційного підходу до кожного таких учнів, з виявом притаманних тільки конкретному школяру проблем, може дати очікуваний результат
5	Універсальний дизайн	Створення універсального дизайну у закладах загальної середньої освіти є корисним для всіх учасників освітнього процесу, але особливо він важливий для учнів з особливими освітніми потребами, оскільки навіть питання чи зможуть вони фізично перебувати в освітньому закладі залежить від забезпечених умов та створення відповідного інклюзивного освітнього середовища
6	Безбар'єрність	Проголошення безбар'єрності стало проривом в організації інклюзивного навчання, оскільки порушується не тільки питання забезпечення зовнішніх факторів організації інклюзивного навчання, але й формується становлення нової ментальності – толерантного ставлення до людей, що мають особливі потреби
7	Педагогіка партнерства	Закріплення принципу педагогіки партнерства забезпечило базу для формування команди фахівців для організації інклюзивного навчання – психолого-педагогічного супроводу, хоча останній (порівняно з педагогікою партнерства) є значно складнішим за внутрішньою сутністю і може вважатися міждисциплінарним
8	Стимулююче оцінювання	В інклюзивному навчанні проявляється у застосуванні методу порт фоліо – створенні відповідної папки із досягненнями учня з особливими потребами. Такий метод дає наочне уявлення про те, чого він навчився за певний проміжок часу

ВИСНОВКИ

Дослідивши різні (правові, практичні, процедурні) аспекти сучасного стану організації інклюзивної освіти в Україні, можна вивести наступні висновки:

1. Поняття інклюзії має вже достатню суспільно-історичну сформованість як на міжнародному, так і вітчизняному рівнях. Воно формує основу для суміжних понять, одним з яких є інклюзивне навчання. Ратифіковані Україною міжнародні нормативно-правові акти у даній сфері та прийняте національне законодавство, дало поштовх та відповідну нормативну базу для організації належного інклюзивного навчання у нашій державі. Разом з тим, на сьогоднішній день можемо констатувати, що існуючого юридичного регулювання відносин щодо організації інклюзивного навчання явно недостатньо: регулювання організації інклюзивного навчання більшою мірою здійснюється підзаконними відомчими актами. Отже, нормативно-правові акти потребують удосконалення, прийняття нових не лише підзаконних, але й законодавчих актів.

2. Реалізація Концепції Нової української школи дала значний поштовх в організації інклюзивного навчання в Україні. Проголошення нею доступності, безбар'єрності, стимулюючого оцінювання, позиціонування педагогіки партнерства та універсального дизайну, використання компетентнісного та особистісно-орієнтаційного підходів – забезпечує умови для позитивної організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Не буде правильним говорити, що існуючі труднощі в організації інклюзивного навчання на сьогодні подолано (залишаються проблеми матеріально-технічного й методичного забезпечення, фінансування, нестачі професійних кадрів тощо), проте саме Нова українська школа визначила вектор подальшого розвитку інклюзивного навчання в нашій країні. Перспектива можливої трансформації усіх класів в інклюзивні, робота над соціалізацією дітей з особливими освітніми потребами, створення визначених та рекомендованих законодавством умов відповідного інклюзивного середовища, забезпечення підтримки команди психолого-педагогічного супроводу тощо – усе це, безумовно, можна вважати досягненнями реформи Нової української школи.

3. У науковій сфері актуальними та вкрай необхідними залишаються дослідження різноманітних аспектів організації інклюзивного навчання як загальних масштабах, так і в рамках початкової школи зокрема.

АНОТАЦІЯ

Складні обставини, в яких перебуває інклюзивна освіта в Україні, ставлять перед суспільством надважку задачу утримання на довоєнних позиціях надбань української школи, котрих вона досягла у мирний час,

підтримка подальших прогресивних зрушень. Одним із векторів наступного розвитку інституту інклюзивної освіти є забезпечення державними інституціями правових, практичних та процедурних умов здійснення інклюзивного навчання, поліпшення (в певних випадках, створення нового) інклюзивного освітнього простору. Такі умови потребують відповідної нормативно-правової бази та чітко визначеного фінансування реалізації принципів Нової української школи. У даному дослідженні подається спроба аналізу сучасного стану організації інклюзивної освіти в Україні. За допомогою спеціально-юридичного, системного та диференційного методів характеризуються основні нормативно-правові акти, які регламентують відносини, пов'язані з інклюзивною освітою, розкриваються окремі теоретично-дефінітивні аспекти, розкриваються умови здійснення інклюзивного навчання у початковій школі. У результаті виводяться висновки про недостатність законодавчого регулювання організації інклюзивного навчання, яке більшою мірою здійснюється підзаконними відомчими актами; прогресивність принципів Нової української школи щодо функціонування інклюзії, що не виключає, однак, проблеми матеріально-технічного й методичного забезпечення, фінансування, нестачі професійних кадрів тощо. Перспективними залишаються дослідження організації інклюзивного навчання в Україні, важливість публікації яких є надзвичайно цінною в сучасних умовах.

Література

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (з наступними змінами та доповненнями). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 12 грудня 2006 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text;
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. (з наступними змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII (з наступними змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
6. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX (з наступними змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III (з наступними змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

8. Національна стратегія інклюзивної освіти на 2021-2031 роки. URL : <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/210719-strategiya-inklyuziya.pdf>

9. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>

10. Укриття, сучасний дизайн та безбар'єрний простір: в Україні працюють над дитино центричною концепцією відбудови зруйнованих типових шкіл (2023). URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/ukrittya-suchasnij-dizajn-ta-bezbaryernij-prostir-v-ukrayini-pracyuyut-nad-ditinocentrichnoyu-konceptsiyeyu-vidbudovi-zrujnovanih-tipovih-shkil>

11. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>

12. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 607. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF#Text>

13. Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти : лист Державної служби надзвичайних ситуацій України від 14 червня 2022 р. № 03-1870/162-2. URL : <https://document.vobu.ua/doc/13513>

14. Луцан Н. І. Наукові підходи до організації навчання дітей з особливими освітніми проблемами. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 152–156.

15. Цебро Я. І. Сучасні підходи реалізації інклюзивної освіти. *Нова українська школа: від теорії до практики: збірник статей I Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Чернівці, 28 жовтня 2022 р.* Чернівці: Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, 2022. С. 763–769.

16. Шевченко С. Організація інклюзивного навчання для дітей з особливими потребами в добу незалежності України (2011–2017 роки). *Освітні обрії*. 2021. № 1 (52). С. 38–43.

17. Колупаєва А. А., Тараненко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навч.-метод. посіб. Харків: Ранок, 2019. 304 с.

18. Коваленко С. Ретроспективний аналіз дисертацій за темою «Інклюзивна освіта». *Науково-педагогічні студії*. 2021. Вип. 5. С. 173–184.
19. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>
20. Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5 т. Т. 1. Київ, 1976. 654 с.
21. Гриневич Л. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світлі української педагогічної думки. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 4. С. 98–111.
22. Основні освітні статистичні дані (2022–2023 н.р.). Інститут освітньої аналітики. URL : <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/osnovni-czyfry-osvity/>
23. Основні освітні статистичні дані (2022–2023 н.р.). Інститут освітньої аналітики. URL : <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/osnovni-czyfry-osvity/>
24. Пименова Н. В. Інклюзивна освіта – одна із фундаментальних засад розвитку освіти в Україні. *Педагогічні обрії*. 2020. № 3-4 (111–112). С. 83–89.
25. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич: Коло, 2006. 608 с.
26. Організація інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах: лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 18 травня 2012 р. № 1/9-384. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-384736-12#Text>
27. Садова І. І., Колток Л. Б. Технології педагогічного оцінювання результатів навчання в інклюзивному підході. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип.32. Т. 1. С. 19–23.
28. Чопик Л. І. Організація інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах Нової української школи: навч.-метод. посіб. Вінниця: Вінницька академія неперервної освіти, 2019. 39 с.
29. Козир В. В. Створення інклюзивного освітнього простору: адаптація і модифікація навчальних програм. *Житомирщина педагогічна*. 2020. № 4 (20). С.1-8.
30. Прохоренко Л. І., Бабяк О. О., Засенко В. В., Ярмола Н. А. Учні початкових класів із особливими освітніми потребами: навчання та супровід: навч.-метод. посіб. Харків: Ранок, 2020. 160 с.

Information about the authors:

Seleznova Olha Mykolaivna,

Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Professional and Special Legal Disciplines
Private Higher Educational Institution “Bukovinian University”
2a, Darwin str., Chernivtsi, 58000, Ukraine

Hordiichuk Oksana Yevhenivna,

PhD of Pedagogical, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Pedagogy
and Methods of Primary Education
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2, Kotsyubynskyi str., Chernivtsi, 58012, Ukraine